

ARAP DİLİNDE MESELLER (ATASÖZLERİ) [PROVERBS IN ARABIC LANGUAGE]

Tacettin UZUN*

ABSTRACT

Arabs, like any nation, have a lot of proverbs.

Proverbs produced by nations are like mirrors reflecting their customs, traditions and moral values. They are expressions of experience of life; they do not appear at random.

Because of their important place in Arabic culture and language, the proverbs began to be collected since the reign of Ummayed and many books gathering them have been composed.

Arabic proverbs have some characters in terms of language and literature. For example, they remain unchanged and can be against linguistic rules. They can be reported in different words with particular reasons. They even can be given as an example for some words or expression. At the same time poems have played an important role in development of proverbs.

Many books have been written on proverbs, but only a few of them have survived until today.

Her millette olduğu gibi, Arapların da pek çok meseli vardır.

Milletlerin bıraktıkları meseller, onların âdet, gelenek ve ahlâklarını yansıtan ayna gibidir. Meseller hayattan elde edilmiş tecrübelerin ifadesidir. Çünkü onlar tesadüf eseri ortaya çıkmazlar.

İbn 'Abdirabbih'in (Öl. 328/940) ifadesiyle: "Meseller sözün nakışı, lâfzın özü ve manaların süsü, Arapların ve Arap olmayanların tercih ettiği, her zaman ve her dilde yer alan sözlerdir. Onlar şiirden daha kalıcı,

---

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

hitabetten daha üstündür. Hiçbir şey onlar kadar yaygın hale gelmemiştir.”¹ Kısacası meseller, edebiyatın önemli unsurlarından birisidir.

Arap kültürü ve edebiyatındaki bu önemli mevkiinden dolayı meseller, Emeviler devrinden itibaren toplanmaya başlanmış ve onları toplayan birçok kitap telif edilmiştir.

A. Mesel Ne Demektir?

1. Meselin Tarifi

Arapça bir kelime olan mesel sözlükte: Benzeme ve benzerlik anlamına gelir. Çoğulu “emsâl”dir. Bu anlamda هَذَا مِثْلُهُ (Bu, onun gibidir) denilir.²

Bu kelime Habeşçe’de “mesl”, “messâle”, Ârâmî dilinde “meslâ” ve İbranca’da “mâsâl”dir.³

Meselde aslolan, konuşmada iki şey arasında, benzetme, mukayese ve karşılaştırma yapmaktır.⁴

Meselin Türkçe’deki karşılığı: “Atasözü ve darb-ı mesel”dir.⁵

Mesel: Sıfat, ibret ve âyet anlamlarına da gelir.⁶

Meselin terim mânâsı şöyledir: Bir şeye benzetilip onun gibi olan şeydir.⁷

Mesel, bir hikmet taşıyan, vecize mahiyetinde, kalıp haline gelmiş bir sözdür. Mesel, bir vak’a veya oluşumun eş veya benzer mânâsını ihtiva eden bir halk düşüncesini veya felsefesini dile getirir ve mutlak bir hüküm taşır. Bununla bir hâdisenin mahiyeti de tarif edilir veya bunun benzeri tasvir olunur. Bu suretle bu vak’a veya oluşumun geçmişte bir tıpkısının veya benzerinin cereyan ettiği göz önüne konularak böyle bir hale maruz kalmış,

1 İbn ‘Abdirabbih, el-Ikdu’l;ferid, Beyrut, tsz., II/11.

2 İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, Beyrut, tsz., X/610; el-Ezherî, Tehzîbu’l-luğa, tah. İbrâhîm el-Ebyârî, Kahire 1967, XV/95; Ebû Hilâl el-‘Askerî, Cemheratu’l-emsâl, Beyrut, 1988, I/11.

3 İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1960, VIII/120.

4 el-Ezherî, Cemheratu’l-emsal, I/11.

5 Hasan Eren/ Nevzat Gözaydın/ İsmail Parlatur/ Talat Tekin/ Hamza Zülfikar, Türkçe Sözlük, Ankara, 1988, I/340; II/1012, Türk Atasözleri (Hazırlayan: Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü), İstanbul, 1971, I/II.

6 el-Ezherî, Tehzîbu’l-luğa, XV/97.

7 İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, XI/610.

maruz kalması ihtimali bulunan veya maruz kalacak olan insana umumiyetle nasihatte bulunulur, bazen böyle bir insan âdeta teselli olunur.

İstisnalar hariç, büyük çoğunluğu ile anonim mahiyet taşıyan yani ilk defa kimin tarafından ve ne zaman ortaya atıldıkları bilinmeyen meseller, halk topluluklarının asırlar boyunca karşılaştıkları hâdiselerden ve tecrübelerden ilham alarak ortaya attıkları, benimsedikleri ve kendilerinden sonra gelecek nesillere devrettikleri nasihatlar, yol gösterici tavsiyeler, cemiyet ve tabiat hâdiselerinin nasıl sona ereceklerini belirten düşüncelerdir. "Böyle yapılırsa ve böyle olursa netice şöyle belirir" unsuru meselleri karakterize eden işarettir.⁸

Burada, hikmetle meselin aynı şeyler mi, yoksa birbirinden farklı şeyler mi olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Hikmet, hakka uygun⁹, doğruluğu herkes tarafından kabul edilmiş özlü söze denir.¹⁰

Bu tariflerden anladığımıza göre, meselle hikmet ayrı ayrı şeylerdir.

Meselde aslolan teşbih (benzetme ve mukayese) tir. Hikmette aslolan ise, isabet-i mânâ yani mânâ doğruluğudur. Hikmet, mesel haline geldiğinde teşbih söz konusudur. Meseller daima veciz olur. Hikmetler ise öyle değildir.

Meselde delil getirme, hikmette ise, uyarıda bulunma, öğretme ve öğüt verme gayeleri vardır.

Hikmet iki çeşittir:

a. Yaygınlaşmış mesel haline gelen¹¹ hikmet. Ebû Hilal el-'Askerî (Öl.400/1009 dan sonra) buna, şu sözüyle işaret etmektedir: "Her yaygın hikmet, mesel yapılmıştır."¹²

b. Yaygınlaşamayıp mesel haline gelemeyen hikmet.

2. Arap Mesellerinin Çeşitleri

Arap mesellerini üçe ayırabiliriz:

8 Türk Atasözleri, I/II,III.

9 Cebbûr 'Abdunnûr, el-Mu'cemu'l-edebeî, Beyrut, 1979, s.98.

10 Mecdî Vehbe/ Kâmil Muhendis, Mu'cemu'l-mustalahâti'l-'arabiyye fi'l-luğa ve'l-edebeî, Beyrut, 1979, s.86.

11 Abdulmecid Katâmiş, el-Emsâlu'l-'arabiyye, Dimeşk, 1988, s.19.

12 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/11.

a. Veciz (mücez) Mesel: Bu, yukarıda tarifini yaptığımız mesel çeşididir. Yani mânâsı doğru, yaygın veciz sözdür. Bunda sonradan ortaya çıkan durum öncekine benzetilir.

b. Kıyâsî Mesel: Bu, teşbih veya temsil yoluyla herhangi bir fikri yahut o konudaki delilleri açıklama gayesi güden tavsif etme veya hikâye etme şeklindeki konuşmadır. Meselleri toplayan kitaplarda bu tür olanlara rastlanmaz.

c. Hurafî Mesel: Hayvan ve cansız varlıkların konuşmaları gibi rivayet edilen çok veciz ve yaygın sözlerdir.¹³ Bunda hayvan ve cansızlar, insan gibi konuşur ve hareket eder hale getirilmiştir. Böyle yapmaktan maksat, eğlenmek, şaka yapmak ve güzel ahlâka teşvik etmektir. Bunların gerçekte kesinlikle alâkası yoktur.¹⁴

Bunlara, Fransızca'da fabl (fable) denilmektedir.

3. Devirlere Göre Meseller

Her milletin, nesilden nesile geçen meselleri vardır. Arap mesellerini, Cahiliye dönemi meselleri ve İslâmî meseller olarak ikiye ayırabiliriz.

İslâmî meseller, Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'in, sahâbe ve tâbiîn'in mesellerinden ibarettir.

Kur'an'daki meseller, yaygın veciz mesel ve kıyâsî mesellerden meydana gelir.

Edebiyatçılar kıyâsî mesele "et-teşbîhu'l-murekkeb" veya "et-temsîl" adını da verirler.

Hz. Peygamber'e nisbet edilen birçok mesel vardır.

Sahâbî Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'ın (Öl.65/684): "Peygamber'den bin mesel belledim"¹⁵ dediği nakledilmiştir.

Hz. Peygamber'in Huneyn savaşında *الآنَ حَمِيَّ الوَطِيسُ* (Şimdi harp kızıştı) dediği rivayet edilmiştir.¹⁶

Şunlar da Hz. Peygamber'e nisbet edilen meşhur mesellerdir:

13 Cebbûr 'Abdunnûr, el-Mu'cemu'l-edebe, s.236.

14 Abdülmecîd Katâmiş, el-Emsâlu'l-'arabiyye, s.28.

15 er-Râmehurmuzî, Emsâlu'l-hadîs, İstanbul, el-Mektebetu'l-islâmîyye, tsz., s.6.

16 Ahmed b. Hanbel, el-Musned, İstanbul, 1981, I/207.

حُبَّكَ الشَّيْءُ يُعْمِي وَيَصِمُ (Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır hale getirir).¹⁷

الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى (Veren el, alandan üstündür).¹⁸

Sahâbe ve tâbiîne nisbet edilen bazı meseller vardır.

Meseller için, bir de muvelled veya muhdes tabirleri kullanılmaktadır.

İbn Manzûr (Öl.711/1311) muvelledi şöyle tarif eder: “Muvelled, her şeyin muhdesi yani yenisidir. Muvelled şairler de böyledir. Hâdis (sonradan, yeni) oldukları için onlara, böyle denilmiştir.”¹⁹

Şöyle demek mümkündür: İkinci hicrî yüzyılın sonuna kadar şehirliler, dördüncü hicrî yüzyılın sonuna kadar da bedevî Araplar tarafından kullanılmamış lâfızlara muvelled denilmektedir. Arapça’da birçok muvelled mesel vardır.

Arapça muvelled mesellerle ilk ilgilenen Hamza el-İsfehâni (Öl.360/970) dir.

B. Arap Mesellerinin Dil Yönünden Özellikleri

Arap mesellerinin dil ve edebiyat yönünden bazı özellikleri vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. *Meseller değişmez.*²⁰

أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا (İşi ehline bırak)²¹ meselindeki بَارِيهَا daki ي sâkindir. Aslında onun meftûh olması gerekir.

2. *Mesellerde kaideye aykırı durumlar olabilir.*

Şiirde olduğu gibi, zaruretten dolayı, mesellere de bazı konularda müsamaha gösterilmiştir. Arapça’da meseller duyulduğu şekilde söylenir ve i’rab kullanılmaz.

Meselin kaide dışı gelmesi, kelimenin yapısı, iştikakı ve i’rab yönünden

17 el-Ezherî, Cemheratu’l-emsâl, I/288. Türkçe’de “Âşık olan kördür” şeklinde bir atasözü vardır.

18 Ebu’l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydâni, Mecma’u’l-emsâl, Matba’atu’s-sunneti’l-muhammediyye, 1374/1953, II/414.

19 İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, III/470.

20 Şevkî Dayf, el-Fennu ve mezâhibuhu fi’n-nesri’l-‘arabi, Kahire, tsz., s.21.

21 el-Ezherî, Cemheratu’l-emsâl, I/66.

olabilir. Msl. الْجَمَلُ إِسْتَنَوَقَ (Erkek deve dişi deveye benzedi/Lâfi karıştırdı) meselinde²² kaideye göre إِسْتَنَوَقَ fiili إِسْتَنَاقَ olmalıdır. İbn Cinnî (Öl.392/1002), bu meseli kaideye aykırı görmüştür.²³

أَسَاءَ سَمْعًا فَأَسَاءَ جَابَةً (Yanlış anladığı için yanlış cevap verdi/Sağır duymaz yakıştırır/Kör görmez, sezer; sağır işitmez, uydurur) meselindeki²⁴ جَابَةً kelimesi إِبْجَابَةً mastarından ism-i masdar (ismu'l-masdar) dır. Burada kaide dışına çıkmıştır.

3. Mesel, bazı sebeplerle, değişik lâfızlarla rivayet edilebilir.

4. Meseller, dildeki kelime ve terkiplerde şahit olarak getirilebilir.

Büyük sözlük sahipleri, sözlüklerini yazmadan önce, mesellerle ilgili kitapları okumuşlardır. el-Ezherî (Öl.370/980) Tehzibu'l-luğa adlı sözlüğünün mukaddimesinde Ebû 'Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm'ın (Öl.224/838) mesellerle ilgili kitabını okuduğunu belirtmiştir. Yine el-Ezherî, Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (Öl.215/830) içinde birçok mesel bulunan en-Nevâdir adlı kitabını över ve kitap hakkında bazı bilgiler verir. Bu da onun en-Nevâdir'i okuduğunu göstermektedir.²⁵

İbn Manzûr (Öl.711/1311) Lisânu'l-'Arab'da, el-Asma'î (Öl.216/831), Ebû Zeyd (Öl.215/830), el-Kâsim b. Sellâm (Öl.224/838), Hamza el-İsfehânî (360/970), el-Mufaddal b. Seleme (Öl.170/786) ve İbnu'l-Enbârî (Öl.328/940) gibi, kendilerinden nakillerde bulunduğu bazı kişilere ait eski mesel kitaplarının adlarını açıklar.

İbn Manzûr نَزَا ve نَقَعَ maddelerinde dörder mesel zikretmiştir.²⁶

ez-Zemahşerî (Öl.538/1143), Esâsu'l-belâğa'nın عَشَا maddesinde üç mesel zikretmiştir.²⁷

Nahivciler meselleri, terkiplerde ve i'rab konusunda şahit olarak getirmişlerdir. Sibeveyh'in (Öl.180/796) el-Kitâb'ında on iki, İbn Cinnî'nin (Öl.392/1002) el-Hasâis'inde on üç ve İbn Hişâm'ın (Öl.761/1360) el-Muğnî'sinde yirmi iki tane mesel vardır. İbn Ya'îş (Öl.643/1245) Şerhu'l-

22 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/49; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, II/93; el-Firûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, Beyrut, 1413/1913, s.1197.

23 İbn Cinnî, el-Hasâis, Beyrut, tsz., II/98

24 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/27.

25 el-Ezherî, Tehzibu'l-luğa, I/12,20.

26 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, XV/319, 320; VIII/361,362.

27 ez-Zemahşerî, Esâsu'l-belâğa, Beyrut, 1385/1965, s.421.

Mufassal'da doksan tane meselle istişhat etmiştir.²⁸

Müteahhir nahivciler **قَدْ قِيلَ ذَلِكَ إِنْ صِدْقًا وَإِنْ كَذِبًا** (Doğru da olsa,yalan da olsa böyle söylendi)²⁹ meselini haberi kalmakla beraber **كَانَ** ile isminin hazfedilmesinin caiz olduğuna şahit olarak getirmişlerdir. Bu, genellikle, şart ifade eden **إِنْ** ve **لَوْ** den sonra mümkündür. O zaman sözün takdiri şöyle olur.³⁰

إِنْ كَانَ مَا قِيلَ صِدْقًا وَإِنْ كَانَ مَا قِيلَ كَذِبًا

Sibeveyh, emir, nehiy ve duâya delâlet ettiğinde, mef'ûlun bihi nasbeden fiilinin hazfedilmesinin vacip olduğuna şu meseli şahit olarak getirmiştir: **لَا أَمْرٌ مُضْحِكَاتِكَ أَمْرٌ مُبْكِيَاتِكَ** (Seni ağlatanların emrine itaat et. Güldürenlerin emrine itaat etme).³¹ Bu mesel, **إِلْزَمَ عَلَيْكَ أَمْرٌ مُبْكِيَاتِكَ** veya **الزَّمَّ عَلَيْكَ أَمْرٌ مُبْكِيَاتِكَ** takdirindedir.³²

Sibeveyh **أَعْدَةٌ كَعُدَّةِ الْبَعِيرِ وَمَوْتٌ فِي بَيْتِ سَلْوِيَّةٍ** (Ben deve gibi beze hastalığına tutularak Selüllü bir kadının evinde mi öleceğim)³³ meselini, tevbih istifhamından sonra, mastarın âmilinin hazfedilmesinin vacip olduğuna şahit yapmıştır. Çünkü meselin takdiri **أَعْدُ عُدَّةَ كَعُدَّةِ الْبَعِيرِ وَأَمُوتُ فِي بَيْتِ سَلْوِيَّةٍ** şeklinde olur.³⁴

İbn Cinnî (Öl.392/1002) **أَطْرَقَ كَرًّا إِنْ النَّعَامَ فِي الْفَرَى** (Güzel ve tatlı sözlerle kandırılan! Artık kendine gel)³⁵ meselini munâdâda terhîmin yani sonunun hazfinin ciz olduğuna şahit yapmıştır. Çünkü **كَرًّا** nın aslı **كَرَّوَانٌ** dir. **ا** ve **ن** hazfedilip **كَرَّو** oldu. Sonra, kendisi harekeli, mâkabli fetha olması

28 Abdülmecid Katâmiş, el-Emsâlu'l-'arabiyye, s.230.

29 Ebû 'Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm, Kitâbu'l-emsâl, tah. 'Abdülmeccid Katâmiş, Beyrut, 1400/1980, s.73; el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/99; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, II/102. Türkçe'deki: "Olan oldu, torba doldu" atasözüne benzemektedir.

30 Hâşiyetu's-Sabbân 'ale'l-Eşmûni 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik, Matbaa-i âmira, 1319, I/175.

31 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/71. Bu meselin Türkçe'deki karşılığı tam olmasa da: "Dost acı söyler" atasözü olabilir.

32 Sibeveyh, el-Kitâb, Bulâk, 1316, I/129.

33 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/87. Bu meselin karşılığı: "Acı acıyı bastırır" atasözü olabilir.

34 Sibeveyh, el-Kitâb, I/70.

35 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/158; el-Kâmûsu'l-muhît, s.1712. Türkçe'de buna benzer şöyle bir atasözü vardır: "Aç gözünü açarlar gözünü."

sebebiyle و, ا e çevrildi. Böylece كَرًا oldu.³⁶

İbn Cinnî **لَمْ يُحْرَمَ مِنْ فُصَيْدٍ لَهُ** (Hiç yoktan daha iyidir) meselini³⁷ د den önceki ص ın, ز a ibdâlinin caiz olduğuna şahit yapmıştır. Nitekim başka bir rivayette, bu meselde geçen فُصَيْدَ kelimesi فُرْدَ şeklinde rivayet edilmiştir.³⁸

5. Meseller, mânâlarının açık ve kapalı oluşlarına göre farklılık gösterirler.

Bazı mesellerin mânâsı o kadar açıktır ki, herkes onları anlar. Bazıları da o kadar kapalıdır ki, mânâları ancak mesel kitaplarındaki açıklama ve yorumlardan öğrenilir. Mesela, **بَعَيْنٍ مَا أَرَيْتَكَ** meseli³⁹ hakkında Ebu Hilâl el-‘Askerî şu açıklamayı yapar: “Bu mesel, ‘Çabuk ol, acele et’ anlamına gelir. Bu, lâfzı mânâsına delâlet etmeden, duyularak öğrenilen sözlere dendir.”⁴⁰

C. Mesellerin Edebî Değeri

Meseller, milletlerin hikmeti demektir. Milletlerin hayata bakışları, ferdi, ahlâkî ve sosyal ilişkilerdeki görüşleri mesellerde görülür. Ayrıca onlar günlük hayatın değişik taraflarını birçok âdet ve inancı açığa vurur. Meseller bütün halkın dilidir.

Meseller hayatı dürüstçe ifade ederler. Bu konuda bir duygudan etkilenmezler. Hayale, mübalâğaya ve süslenmeye ihtiyaçları yoktur. Gerçeği olduğu gibi anlatırlar. İnsanların en çok konuşup yazdıkları sözler, mesellerdir, diyebiliriz. Çünkü onlar vecizdirler. Meseller dilin aslı metinleridir. Dilin kelime ve terkiplerindeki birçok özellik ve niteliğe sahiptirler.

Mesel aslında, bir halin başka bir hale benzetilmesi demek olan temsîlî istiâre (el-istiâratu’t-temsîliyye) üslûplarındandır.

36 İbn Cinnî, el-Hasâis, III/118.

37 el-Ezherî, Cemheratu’l-emsâl, II/160; İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, III/336; el-Kâmûsu’l-muhît, s.391. Türkçe’de bu anlamda şöyle bir atasözü vardır: “Hiç yoktan köse, daha iyidir.”

38 İbn Cinnî, el-Hasâis, II/144.

39 el-Ezherî, Cemheratu’l-emsâl, I/92.

40 Aynı yer.

1. Mesellerde Bulunan Belâğat Unsurları

Mesellerdeki belâğat unsurları şunlardır:

a. İcâz: Halkın konuştuğu sözler arasında mesellerden vecizi yoktur. Çünkü mesellerin kelimeleri az, mânâları çoktur. Mesellerin çoğu iki veya üç kelimedenden oluşur. Mesela, şu meseller iki kelimedenden oluşmuştur:

الْحَرْبُ غَشُومٌ (Savaş acımasızdır)⁴¹,

السِّرُّ أَمَانَةٌ (Sır emanettir)⁴²,

العَوْدُ أَحْمَدٌ (Başlamak övgüye değer bir şeydir, yeniden başlamak ise daha çok övgüye değer bir şeydir).⁴³

Şu meseller de üç kelimelidir:

جَاوَزَ الْحِرَامُ الطُّبِينِ (Artık sabrım kalmadı. Bıçak kemiğe dayandı)⁴⁴,

مَاتَ حَتْفَ أَنْفِهِ (O, savaş, suikast ve kazada değil de, yatağında öldü).⁴⁵

Bazı meseller de vardır ki, iki veya üç kelimeliktir ama uzun bir teferruata sahiptir. Mesela; جَزَاءٌ سِنِيمَارٌ (Besle kargayı oysun gözünü)⁴⁷ meselinin uzun bir hikâyesi vardır.

b. İsalet-i Mânâ (Mânâ Doğruluğu): İnsanın huy ve duyguları devirlere göre değişmez. İlk insandan beri insan aynı insandır. İnsanın zarurî ihtiyaçları ve diğer insanlarla olan ilgi ve münasebetleri hemen hemen değişmez. Meseller, tecrübe ve başa gelen şeylerin hülâsalarıdır. Onlar üstün akılların ürünleri, hayatla ilgili düşünce ve incelemelerin semereleridir. Hayat aynı hayat, insan aynı insandır. Öyle olunca meseller, daima mânâya uygun düşerler. Onlar, âdeta birer kanun hükmü haline gelmişlerdir. Msl. Şu mesellerin mânâlarındaki isabetliliğe dikkat çekmek istiyorum:

41 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/289; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, I/206.

42 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/416.

43 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/38; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, II/34.

44 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/249; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, I/166.

45 Ahmed b. Hanbel, el-Musned, I/207.

46 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/266.

47 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/247.

خَيْرُ لَأْمُورٍ أَوْسَطُهَا (İşlerin en hayırlısı orta olanıdır)⁴⁸,

لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ (Her yeninin ayrı bir lezzeti vardır)⁴⁹,

إِذَا كُنْتَ كَذُوبًا فَكُنْ تَكْوَرًا (Yalan söyleyen unutkan olmamalı)⁵⁰,

مَنْ حَفَرَ مِغْوَاهُ وَقَعَ فِيهَا (Başkasının kuyusunu kazan, kazdığı kuyuya kendisi düşer/ Kazma kuyuyu kendin düşersin/ Ele kazdığı çukura kendi düştü)⁵¹.

c. Hüsn-i Teşbih (Teşbih Güzelliği): Daha önce de belirttiğimiz gibi meselde aslolan teşbihtir. Teşbihin ise Arap dili ve edebiyatında önemli bir yeri vardır. Teşbih mânâyı daha açık hale getirir ve onu sağlamlaştırır. Onun için meselerde teşbih güzelliği vardır.

d. Cevdet-i Kinaye (Kinaye Güzelliği): Mesel üslûbu bir bakıma kinayedir. İbn Manzûr kinayeyi şöyle tarif eder: “Kinaye, bir şey söyleyip başka bir şey kastetmektir.”⁵² Mesel söyleyen, kastettiği mânâyı açık açık söylemez. Bunu başka lâfızlarla yani meselde geçen lâfızlarla ifade eder. Msl. بَلَّغَ السَّيْلُ الرُّبَى (Bıçak kemiğe dayandı)⁵³ meseli, sıkıntının son haddine ulaştığını belirtmektedir. Ama bu, açık açık o mânâyı ifade eden kelimeler kullanılmadan ifade edilmektedir.

e. Yaygınlık: Meseller halkın sesidirler. Bundan dolayı meseller halkın dilinde uzun bir ömür sürerler. Araplar onları yaygın olan her şeye benzetirler. Bununla ilgili şöyle bir mesel daha vardır: أَسِيرٌ مِنْ مَثَلٍ (Meselden daha yaygın).

Arap mesellerinde mecazî ifade ve lâfzî sanat şekilleri çoktur. Araplar sözlerini süslemeye çok önem verirlerdi. Onların mesellerini incelediğimizde çoğunun teşbih, istiâre ve kinaye üslûplarında geldiklerini görürüz. Mesela, aşağıdaki meseller teşbih üslûbunda gelmiştir:

48 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/339.

49 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/16. Bu anlamda Türkçe'de şöyle bir atasözü vardır: “Yenice eleğim, seni nereye asayım.”

50 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/309.

51 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/230; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, II/29.

52 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, XV/233.

53 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/180.

أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ (Hâtim'den daha cömert)⁵⁴,

أَطْيَشُ مِنْ فَرَّاشَةٍ (Kelebekten daha ahmak)⁵⁵,

أَبْلَغُ مِنْ سَحْبَانَ (Sahbân'dan daha belîğ).⁵⁶

Şu meseller de istiâre üslûbuyla gelmiştir:

الْحَرْبُ غَشُومٌ (Savaş acımasızdır)⁵⁷,

الْحَلِيمُ مَطِيئَةُ الْجَهُولِ (Sabırlı ve yumuşak kimse, cahilin kahrını çeker, ondan intikam alma yoluna gitmez)⁵⁸.

Aşağıdaki meseller de kinaye üslûbuyla gelmiştir:

بَلَغَ السَّيْلُ الرَّبِيَّ (Bıçak kemiğe dayandı)⁵⁹,

إِخْتَلَطَ الْحَابِلُ بِالنَّائِلِ (Her şey birbirine karıştı)⁶⁰,

قَلْبَ لَهُ ظَهَرَ الْمَجْنُ (Sırt çevirdi/Dostken düşman oldu)⁶¹.

Elbette bu, Arap mesellerinin hakiki şekilde gelmediği anlamına gelmez. Hakiki mânâda gelenler de çoktur. Nitekim وَافَقَ شَنْ طَبَقَةَ (Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş)⁶² ve الْحَدِيثُ دُونُ شُجُونِ (İşler Arap saçına döndü)⁶³ meselleri böyledir.

Mesellerdeki lâfzi süsleyiciler (el-muhassinâtu'l-lâfziyye) de şunlardır: الْفَرَى كَرَامًا فِي النَّعَامِ فِي الْفَرَى (Güzel ve tatlı sözlerle kandırılan! Artık kendine gel)⁶⁴ meselindeki كَرَامًا dan terhîm edilmiştir. Böyle yapılmasının sebebi de seciyi gerçekleştirmektir. Aşağıdaki mesellerde de seci vardır:

يَعْنُ جَارِي وَلَمْ أَيْعِ دَارِي (Ev alma, kendine komşu al)⁶⁵.

54 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/272.

55 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/21; Ebû 'Ubeyd, Kitâbu'l-emsâl, s.374.

56 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/202.

57 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/289.

58 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/284.

59 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/180.

60 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/93.

61 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/106.

62 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/266.

63 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/303; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, I/197.

64 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/158.

65 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/179.

زَوْجٍ مِنْ عُوْدٍ خَيْرٍ مِنْ فُعُوْدٍ (Çöpten bir koca, evde kalmışlıktan daha iyidir)⁶⁶.

عِشْرَ رَجَبًا تَرَّ عَجَبًا (Yaşayan görür)⁶⁷.

لَيْسَ لَهُ هَارِبٌ وَلَا قَارِبٌ (Ne akar, ne kokar/Ne ağlar, ne düğünde oynar)⁶⁸.

Mesellerin birçoğunda da mukâbele ve tıbâk sanatları vardır:

مَعَ الْيَوْمِ غَدًا (Bu günün yarını, yarının bir başka günü var)⁶⁹.

الْيَوْمَ عَمَلٌ وَغَدًا أَمْرٌ (Bu gün eğlence, yarın iş)⁷⁰.

إِخْتَلَطَ الْحَايِلُ بِالنَّائِلِ (Her şey birbirine karıştı/ Sap ile saman birbirine karıştı)⁷¹.

Bazı mesellerde de izdivâc, tıbâk, veya mukâbele sanatlarının bir araya geldiğini görürüz:

الْحَقُّ أَبْلَجٌ وَالْبَاطِلُ لَجَلَجٌ (Hak açık, batıl kapalı ve karışıktır)⁷².

الطَّرِيفُ خَفِيفٌ وَالتَّلِيدُ بَلِيدٌ (Taze şeyde lezzet başka olur)⁷³.

2. Şiirin Mesellerin Gelişmesindeki Rolü

Cahiliye dönemi ve İslâmî dönemde, Arap şiirinin, mesellerin gelişip çoğalmasında büyük etkisi olmuştur. Çünkü şiir mısra ve beyitlerinin birçoğunda hikmet ve doğru sözler vardır. Böylece onlar, mesellerin insanlar arasında yaygınlaşmasını sağlamışlar, sonunda bu hikmet ve doğru sözler,

66 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/409. Türkçe'de bu anlama gelen şöyle bir atasözü vardır: "A kız! Ağan ne çirkin. Babam evinde o da yoktu."

67 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/47.

68 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/172; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, II/270.

69 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/227.

70 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/334. Bu meselin Türkçe'deki karşılığı: "Her şeyin vakti var, horoz bile vakitli öter" atasözü olabilir.

71 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/93.

72 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/294; el-Meydânî, Mecma'u'l-emsâl, I/207. Bu meselin anlamına yakın Türkçe'de bazı atasözleri vardır. Msl. "Hak dedikten sonra, akan sular durur/Hak gelince, batıl gider."

73 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/16.

mesel grubu içine girerek nesir halindeki mesellerle karışmışlardır.

Bazı şairler mesellerden meydana gelen kasîdeler yazmışlardır. Ebu'l-'Atâhiye'nin (Öl.211/826) Zâtu'l-emsâl adlı, mesellerden oluşan bir urcûzesi vardır.⁷⁴

Aşağıdakiler, şiirde geçen mesellere örnektir:

el-Hutay'e (Öl.30/650) şöyle der:

لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ غَيْرَ أَنِّي - وَجَدْتُ جَدِيدَ الْمَوْتِ غَيْرَ لَذِيذٍ

“Her taze şeyde ayrı bir lezzet var. Fakat ben, erken ölümden lezzet bulamadım.”⁷⁵

Ebu'l-Esved ed-Duelî (Öl.69/688) şöyle der:

وَمَا طَلَبُ الْمَعِيشَةِ بِالْمُنَى - وَلَكِنْ أَلِقَ دَلُوكَ فِي الدَّاءِ

“Maîşet temin etmek temennide bulunmakla olmaz. Sen bu yolda gerekeni yap.”⁷⁶

Bir başka şair de şöyle demiştir:

يَا بَارِي الْقَوْسِ بَرِّئَا لَيْسَ يُحْكِمُهُ - لَا تَطْلِمِ الْقَوْسَ أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا

“Yayı sağlam yapmayan usta! Yaya zulmetme. İşi ehline ver.”⁷⁷

Yine bir şair de şöyle demiştir:

الْمُسْتَعِيثُ يَعْمرُ عِنْدَ كُرْبَيْهِ - كَالْمُسْتَعِيثِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالْأَر

“Sıkıntılıyken Amr'dan yardım isteyen, yağmurdan kaçarken doluya tutulmuş gibidir.”⁷⁸

'Adıyy b. Zeyd (Öl.m.587) şöyle demiştir:

إِلْبَسْ جَدِيدَكَ إِنِّي لَأَبْسُ خَلْقِي - وَلَا جَدِيدَ لِمَنْ لَا يَلْبَسُ الْخَلْقَا

“Sen yenini giy. Ben eskimi giyiyorum. Eskiye giymeyenin yenisi olmaz (Eski diye atma kürkünü, lâzım olur bürünürsün bir gün)”⁷⁹

74 Mehmet Fehmi, Târih-i Edebiyyât-ı Arabiyye, İstanbul, 1332, s.235.

75 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/16.

76 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/64. Bu beyitte geçen:

أَلِقَ دَلُوكَ فِي الدَّاءِ meselinin Türkçe'deki karşılığı: “Yemek, emek ister” olabilir.

77 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, I/66.

78 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/134

79 el-Ezherî, Cemheratu'l-emsâl, II/300.

D. Mesellerin Tedviniyle İlgili Çalışmalar

Emevîler döneminden itibaren, meseller tedvin edilerek bu konuda kitaplar yazılmış, ancak bunların pek azı günümüze ulaşmıştır. Biz burada meselleri toplayan matbu kitapların adlarını ve yazarlarını belirtmeye çalışacağız:

el-Mufaddal ed-Dabbî (Öl.168/784), Kitâbu'l-emsâl: Bu kitap, günümüze ulaşan en eski mesel kitabıdır

Ebû Feyd Muerric b. 'Amr es-Sedûsî el-'İclî (Öl.195/810), Kitâbu'l-emsâl:

Ebû 'Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm (Öl.224/838), Kitâbu'l-emsâl: Bu kitap, meseller konusunda telif edilmiş en önemli ve orijinal kaynaklardan biridir

Ebû 'Ubeyd el-Bekrî el-Evnebî (Öl. 487/1094), Ebû 'Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm'ın (Öl.224/838) kitabını şerhetmiş ve adını Faslu'l-makâl fî şerhi Kitâbi'l-emsâl koymuştur.

Ebû 'Ikrima 'Âmir b. Imrân ed-Dabbî (Öl.250/864), Kitâbu'l-emsâl:

Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme (Öl.290/902), Kitâbu'l-fâhir: Bu kitap, el-Fâhir fî mâ yelhanu fihî'l-âmme veya el-Fâhir fî'l-emsâl adıyla da anılmaktadır.

Hamza b. el-Hasen el-İsfehânî (Öl.360/970), ed-Durratu'l-fâhira: Tam adı ed-Durratu'l-fâhira fî'l-emsâli'lletî 'alâ ef'al olan bu eserde, **أَفْعَلٌ مِنْ** kalıbındaki meseller derlenmiştir. Aynı kitap Fehmî Sa'd'ın tahkikiyle, Sevâiru'l-emsâl 'alâ ef'al adıyla 1988 yılında tekrar basılmıştır. Araştırmamız esnasında bu kitaptan istifade ettik.

Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdullah b. Sehl el-'Askerî (Öl.400/1009 dan sonra), Cemheratu'l-emsâl: Meseller hakkında telif edilmiş en hacimli kitaplardan biridir

Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (Öl.518/1124), Mecma'u'l-emsâl.

Mecma'u'l-emsâl'in çeşitli baskıları vardır.

Ebu'l-Kâsim Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (538/1143), el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab. 3461 mesel ihtiva eden el-Mustaksâ 1962 yılında Haydarabad'da neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- ‘Abdulgecîd Katâmiş, el-Emsâlu’l-‘arabiyye, Dimeşk, 1988.
- Ahmed b. Hanbel, el-Musned, İstanbul, 1981.
- Cebbûr ‘Abdunnûr, el-Mu’cemu’l-edebî, Beyrut, 1979.
- Ebû Hilâl el-‘Askerî, Cemheratu’l-emsâl, Beyrut, 1988.
- Ebû ‘Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm, Kitâbu’l-emsâl, tah. ‘Abdulgecîd Katâmiş, Beyrut, 1400/1980.
- Eren, Hasan/ Nevzat, Gözaydın/ İsmail, Parlatır/ Talat, Tekin/ Hamza, Zülfikar, Türkçe Sözlük, Ankara, 1988.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, Tehzîbu’l-luğa, tah. İbrâhîm el-Ebyârî, Kahire, 1967.
- el-Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsu’l-muhît, Beyrut, 1413/ 1993.
- Hamza el-İsfehânî, Sevâiru’l-emsâl ‘alâ ef’al, Beyrut, 1409/1988.
- İbn ‘Abdirabbih, el-İkdu’l;ferîd, Beyrut, tsz.
- İbn Cinnî, el-Hasâis, Beyrut, tsz
- İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, Beyrut, tsz.
- İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1960.
- Mecdî Vehbe/ Kâmil Muhendis, Mu’cemu’l-mustalahâtî’l-‘arabiyye fi’l-luğa ve’l-edeb, Beyrut, 1979.
- Mehmed Fehmi, Târih-i Edebiyyât-ı Arabiyye, İstanbul, 1332.
- el-Meydânî, Mecma’u’l-emsâl, Matba’atu’s-sunneti’l-muhammediyye, 1374/1953.
- er-Râmehurmuzî, Emsâlu’l-hadîs, İstanbul, el-Mektebetu’l-islâmiyye, tsz.,
- es-Sabbân, Muhammed b. Ali, Hâşiyetu’s-Sabbân ‘ale’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, Matbaa-i âmira, 1319.
- Sîbeveyh, el-Kitâb, Bulâk, 1316.
- Şevkî Dayf, el-Fennu ve mezâhibuhu fi’n-nesri’l-‘arabî, Kahire, tsz.
- Türk Atasözleri (Hazırlayan: Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü), İstanbul, 1971.
- ez-Zemahşerî, Esâsu’l-belâğa, Beyrut, 1385/ 1965.